

Որ կարծես թէ հեռուէ՞մ կը լըռուէր խուլ, անգաղար-
 անցայ արձանացած, սնքըթիթ հւնկըմ դըրի:
 Քարերու մէջ հոն ստորոտը խորտակուած շուրջ չէր.
 Հողմը չէր՝ որ կը կոծէր ամտառն, և սուր շքեկով՝
 զը խուժէր մէկէն միւսին, այլ ողջերու արդարն
 Շըշըմջիւն մը, ամորոշ հըմջիւն խօսքի և գործոյ
 եւ հեռուէն խուռն եռալ մ'ոտնածայմի, և մարդկան
 յըլըրտում մ'ամհում ամբաւ: Տրոփեց վազից սիրտըս վեք,
 եւ քայլերս երազեցի: Սարիս վըրայ, իվ արքայ,
 Որում ասկից երկայն, սուր ծայրն, իբրեւ տապար մը հատու,
 զը ճեղքէ կարծես ամպերը, լայնարծակ դաշտ մը կայ
 խոտաւէտ, որու մէջ ուռք մարդկան երբեք կոխած չէ:
 Այն դաշտին կախապոյն ճամնապարհէն գըմացի.
 Շըշըմջիւնը ամբ մէկ կը մօտեմար վայրկեցիմ.
 Լափեցի վերջին ժողիմ, արագըմթաց ծայրն հասայ.
 Կառուցի կորովաբիւր աչքերս հովիտն հոն ի վար,
 եւ տեսայ... ճի, տեսայ, խըրայելի խղամոմերն,
 Յակոբայ սիրուն վրամոմերը. և գետին էյմալով,
 Շողորհակալ եղայ ճեռն, օրհմեցի զիմքն, և իջայ:

ՔԱՐԿՄ. 2. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ՔԱՏԱՆՈՍԻՆԵԱՆ

Խանդոնի

ԾՈՎԱՅԻՆ ԿԵՆԴԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՆՈՅՔ

Պ. Հ. Գուբէն Համայնագիտական Հանդիսին մէջ գիտական
 կարեւոր և շահագրգիռ ուսումնասիրութիւն մը հրատարակե-
 ր է. այս «յօդուածը քաղելով՝ կը ծանօթացնենք ընթերցողաց:
 Վերջին քսան տարիներու մէջ՝ անխոնջ ջանիւք և աշխատու-
 թեամբ կարողա՞ ճարվինի՝ կենդանաբանական ուսմունք մեծա-
 քայլ յառաջագիւնեցին. և գիտական այս վերածնութեան կամ
 միման ամենէն աւելի կարեւոր արդեանց մին եղաւ՝ ծովային աշ-
 խատանոցաց հաստատութիւնը. որք գիտութեան մեծամեծ և
 օգտակար ծառայութիւններ սկսան մատուցանել:

Յայտնի է թէ ցամաք երկրիս խորերը բնակող կենդանիք՝
 շատ տեսակէտով հետաքրքրական են և շահագրգիռ. սակայն
 ծովերու խորն և նորա եզերաց վրայ գտնուած անհամար էա-
 կաց բաղդատութեամբ՝ իրենց կարեւորութեան մաս մը կը կոր-

սընցընեն, և յիրաւի ծովային անասնոց Նկարագիրը՝ (Faune) շատ աւելի ճոխ և ընդարձակ է քան զգամաքայինն. բայց կենդանաբանից համար՝ զժրագլաբար մեծամեծ քաղաքներն ծովագերեայ չեն. և անհրաժեշտ կարևոր է թողուլ հեռանալ մշտաւորական կեդրոններէ և ծովուն վրայ իրեն բնական պայմանաց մէջ ուսանել զայն բնակող էակաց յատկութիւնքն և կենսական կազմակերպութիւնքն:

Շատ և շատ ուսումնական ճանապարհորդութիւնք կատարուելէն վերջը, յորս նշանաւոր եղաւ Միլն Էտվարսի, Պլանշառի և որ Քաթրին Գաթին յեզերս Սիկիլիոյ, կենդանաբանք օգտակար և հարկաւոր գատեցին ծովագերեայ վրայ՝ մասնաւոր աշխատանոցներ շինել, յորս բնապատում մը եթէ երթայ ուսումնասիրելու՝ իսկոյն ամենայն ինչ պատրաստ գտնէ իւր ուսմանց համար:

Ի Գաղղիա առաջին ծովային աշխատանոցն հիմնեց Պ. Քոսդը, (Չերմ պաշտպան ձկնաբուծութեան), ի Գոնգառնո Ֆինիսդէրրա. և թէպէտ վաճառականական և գործնական նպատակաւ հիմնուեցաւ՝ բայց ձկնաբուծութեան և ոստրէաբուծութեան աւազանաց մօտ՝ ընդարձակ շէնք մը բարձրացաւ, ուր երկու սրահք որոշեալ են ուսումնական հետախուզութեանց. Քիչ վերջը այս աշխատանոցը Կ. Փուշէի ձեռքն անցաւ, որ ուսուցիչ է Բարիզութանգարանին, և թէպէտ իւր նախնական բնագրոյմը պահեր է ցարդ՝ սակայն շատ վարդապետական ուսումնասիրութիւնք ալ կ'ըլլան:

Իսկ բուն առաջին կենդանաբանական աշխատանոցը՝ հիմնեց ի Գաղղիա Պ. Հ. Լագադ-Տիւգիէր 1872ին՝ ի Ռոսքոֆ: Երեւել տարւոյն՝ աշխատանոցը կը ձեանար վարձու առեալ տնակէ մը, կամարակապ գաւթէ մը և աշխատութեան համար չորս սենեակներէ. բայց քիչ վերջը Բարիզու Գիտութեանց Ճեմարանին յատկացաւ՝ որ տեղափոխեց նաեւ աթոռը, 1882ին:

Ռոսքոֆի աշխատանոցին մէջ՝ աշխատութեան կոչուած սրահը՝ յատուկ այն ուսանողաց համար է որ բնական գիտութեանց վերջին քննութեանց կը պարապին: Իւրաքանչիւր ուսանող երկու գրասեղան ունի որ կենդանի պահելու և զայն ուսումնասիրելու կարևոր գործիքներ կը բովանդակէ. մանրացոյց, թթուակք, յարճապակեայ փղերիկ ընդունարանք, սրուակք, ծովու և զտեալ լուր և այլն: Ընդարձակ սրահին մէջ ամէնն ի միասին ուսանելով՝ հեշտեաւ կրնան ուսանողք իրերաց հազորդել իրենց քննութեան, ուսմանց և փորձերու արգասիք: Աշխատութեան սրահին կից՝ ուրիշ մ'ալ կը գտնուի, որ մատենագարանի և թանգարա-

նի սրահն է. զի իրենց ուսմանց համար կարևոր գրքերէն զատ՝ Ռոսքոֆի և շրջակայից կենդանեաց հառաքածոյ մ'ալ ունի: Քըն- նութեան և փորձերու համար ալ գեաւ երկու արահ կայ: յորս աւ- ւարտավարժ ուսանողք կամ նոյն իսկ ուսուցիչք ինքնագիր ճաւ- սեր և գրութենք կը պատրաստեն. այս սրահներէն մին երեք իսկ միւսը ութը ուսանող կրնայ ընդունիլ. երկուքին մէջ ալ բարձրագոյն ուսման կարևոր ամէն ինչ կը գտնուի:

Բոլոր այս սրահները գետնայարկն են, իսկ առաջին յարկը՝ ուսանողաց սենեակները կը պարունակէ: Փորձերու և քննու- թեանց երկրորդ սրահը կ'առաջնորդէ յաւազանն ու կ'ապրին բազմութիւն կենդանեաց, իսկ այս աւազանին չորս բոլորը՝ փոր- ձերու փղերիկ աւազաններն են: ջուրը կը մատակարարէ 118 խորանարդ մէգր ընդունակութեամբ ընդունարան մը, և չոգե- շարժ գործւոյ մը օգուտութեամբ կը բարձրանայ: Աւազանէն վեր- ջը՝ ձկնոցը կու գայ որ բարձր մակընթացութեամբ ջրով կը լե- ցուի. զոր յետոյ օգտակար կերպով կը ծառայեցընեն տեղա- տուութեան ժամանակ. ձկնոցին վրայ ծակալից փղերիկ արկղը- ներ կը լուղան, յորս կենդանիներ կը պահուին իրենց բնական հանդամանաց մէջ: Աշխատանոցը երկու մեծ նաւեր ունի, որք ծովուն խորերը ձկնորսութեան կը պարապին: Ռոսքովի հաս- տատութիւնը՝ ամուռ ժամանակ, որ անդ գրեթէ գարնանային է, ուսմանց վերապահեալ է. իսկ ձմեռը՝ միայն պահապանը կը մնայ:

Ռոսքոֆէ վերջը՝ առանձինն յիշատակութեան արժանի է Ա- րսկո աշխատանոցը՝ ի Պանիւլս յարեւելեան Պիւրենեանս. զայս ալ ըստ առաջնոյն հաստատեց Լազար-Տիւգիէր: Որովհետեւ Պանիւլսի աշխատանոցը սպանիական տահմանագլխուն մերձաւոր է՝ ձմեռը կլիման շատ բարեխառն է և մեղմ և յարմար աշխա- տութեան, այս գիւրութիւնը միւս աշխատանոցները չունին: արդ Միլերկրականի կենդանեաց չկարագիրը՝ բոլորովին տար- բեր ըլլալով Ուկրանոսէն՝ վաս' զի մակընթացութիւն չունի, Արսկո աշխատանոցը եզերաց վրայ կենդանի չկարենալով գրաւ- նել՝ պէտք է զայն բաց ծովու մէջ փնտռէ և ընդարձակ ընդու- նարանաց մէջ ջնայ ողջ պահել: Այս պատճառաւ Արսկո աշ- խատանոցը հապէս կը տարբերի Ռոսքոֆէն. գրեթէ ամբողջ գետնայարկը՝ 27 մէգր երկայնութեամբ սրահ մ'է. այս սր- րահին մէջ վայելուչ աւազան մը կայ բաց ի կենդորոնական և յօդնական ընդունարանացն. այս աւազանին կողերը ապակի են, որով ուսանողք դիւրաւ կրնան զննազննել բուսականեանեաց ցեղերը իրենց գոյներով և յատուկ հանգամանք. այս տեսակ-

ները գերութեան մէջ աւելի կ'աճին եւ կը բազմանան, իսկ ուսմանց որահը առաջին յարկին վրայ են. մատենագարանը շատ ճոխ է. բովանդակ շէնքը ելեկտրական լուսաւորութեամբ զարդարուած է, եւ եթէ անդ ուսման համար դացող ուսուցչաց եւ բնապատմաներու համար ննջասենեակներ ալ ունենար՝ օրինակելի եւ միակ հաստատութիւն մը կրնար համարուիլ⁽¹⁾։

Բարիգութեան պատմութեան թանգարանէն կախեալ ուրիշ աշխատանոց մ'ալ, զոր վերջացրեցելու վրայ են՝ Մանչի վարայինն է, զոր հիմնեց ուսուցիչն Էտմունտ Փէրիէ։

Այս հաշագին աշխատանոցը, որ զամէնը պիտի գերազանցէ՝ այսու կը զանազանի յայլոց, որ Դադիհու կղզւոյն վրայ շինուած է, եւ գրեթէ բոլոր կղզին կը բռնէ։ Աշխատանոցը ՚ի զանազան մասանց կը ձևանայ. փոքրիկ տուն մը երկրորդ տեսչին եւ նաւատուոյն համար. ընդարձակ կամարակապ մը՝ որ մթերանոցի տեղ կը ծառայէ. ուրիշ տուն մը ուր խոհանոցը եւ ուսանողաց ճաշարանը կը գտնուի. տեսչին համար ընդարձակ շէնք մը. եւ երկուք ալ բնապատմական հաւաքածոյից, գրադարանի եւ ճառախօսութեան սրահին համար, վերջապէս երկյարկեայ շէնք մ'ալ կայ որ ուսանողաց աշխատութեան եւ ննջելու սենեակներէն կը բաղկանայ. ասոնցմէ իւրաքանչիւրը երկու հոգի կրնայ ընդունիլ, եւ մէջն ալ աւագան մը կայ՝ ուր քննելիք կենդանիները կը գնեն։ Ի մակընթացութեան՝ ծովային ջուրը ատորերկրեայ ընդունարանի մը մէջ կը ժողովի, զոր շոգեշարժ ջրհան մը բարձրագոյն ընդունարանի մը մէջ կը հոսէ. ասկէ ալ իւրաքանչիւր սենեկի աւագանաց կը բաշխուի ջուրն. քիչ ատենէն այս սենեակներն ալ ելեկտրական լոյս պիտի ունենան։

Ծարդ այս երեքն են ՚ի Գաղղիա գլխաւոր ծովային կենդանաբանական աշխատանոցներն. Երիթւելու շոգեհաւ ալ աշխատանոց մը կրնանք համարիլ. Մոնագոյի իշխանինն է, որ ընկերակցութեամբ զանազան գիտնոց՝ ծովային ճանապարհորդութիւնք կը կատարէ, զովկէան եւ նորա բնակիչքն կը քննէ. մաստեններս երկրորդ շոգեհաւ մ'ալ շինել տուաւ նոյն նպատակաւ։

Գաղղիայէն դուրս ուրիշ շատ աշխատանոցներ ալ կան. գլխաւորաց մին է փլիմուդինը. զոր անգղիացի գիտնականք ըն-

1. Իշխանն Օրլանտ Պոնաբարդ՝ որ նշանաւոր բնապատգամ մ'է՝ վերջերս 35,000 ֆր. գումար մը նուիրեց Պանիւլի աշխատանոցին, որպէս զի փոքրիկ շոգեհաւ մը քնէ իւր տրամադրութեան եւ Միջերկրականի մէջ ձկնորսութեան համար։

կերակցութեամբ հիմնեցին. այս աշխատանոցը՝ որ տեսակին մէջ ամենակատարեալն է՝ երկու տեսուչ ունի, որոց մին վարչ-գապետական և տնտեսական մասին հոգն ունի, իսկ միւսը քըն-նականին և փորձառականին:

Ի Միացեալ-Նահանգս նշանաւոր է Ակասսիզ բնապատումին հաստատած աշխատանոցն՝ ի նիւթորդ. Եւրոպայի հռչակաւոր աշխատանոցաց մին է նաև Նարոլիին՝ զոր կ'ուղղէ ֆրոֆ. Տոհրն. աստ հարիւրաւոր գիտնականք աշխատած են ցարդ. այս աշխատանոցը գրեթէ Եւրոպայի ամէն թանգարանաց և հաւաքածոյից զմուսած և կամ պահուած կենդանիներ կը մատակարարէ:

(ՎԵՊ)

ԱՌԼՈՐ շրջակայի բնակիչք՝ Ղուկաս տեարց վարձաւ հոգոյն վերայ խօսած ատեննին, չգիտեմ ինչու, զայն «կալուած» կ'անուանէին: Անշուշտ գեղացիք «կալուած» բառին հարստութեան և ճոխութեան գաղափար մի կը յարէին, քանզի այդ յիշեալ հոգն համայն երկրին մէջ ամենէն աւելի ընդարձակ ճոխ և բարեկարգն էր:

Հինդ կարգ փառաւոր ծառեր կը պատսպարէին դաշտին սաստկաշունչ քամիներէն ընդարձակ բակին մէջ աճած փոքրատեսակ և փափկասուն խնձորենիքը. ուր և կը տեսնուէին կըղմինտրով ծածկուած երկայն շէնքեր՝ խոտեղէնքը և հունտեղէնքը պահելու համար. կոպճէ շինուած գեղեցիկ գոմեր. երեսուն ձիու համար ախոռ և բնակութեան տուն մի՝ կարմիր աղիւսէ կառուցած՝ որ փոքր դղեկի մի կը նմանէր:

Բակը անասնոց քակորներէ միշտ մաքրուած էր. պահապան շունբըրը առանձին խոտեակներու մէջ կը կենային և խումբ մի հաւեղէնք կը պտտէին բարձր արօտին մէջ:

Ամեն կէսօրին՝ տէր, ծառայ և աղախին, ընդ ամենը տասնը-հինգ հոգի՝ կը նստէին խոհանոցի երկայն սեղանին բոլորտիքը որոյ վերայ դրուած էր տաք տաք ապուրը՝ կապոյտ ծաղկօք նըկարեալ խեցեղէն խոշոր պնակով:

Ձիերը, կովերը, խոզերը և ոչխորները գէր, մաքուր և լաւ խնամուած էին. իսկ Ղուկաս աղան ինքը՝ որ բարձրահասակ ու գէրկեկ մարդ էր, օրը երեք անգամ՝ կալուածը աչքէ կ'անցընէր, ամեն բանի վերայ կը հսկէր ու կը մտածէր: